

МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО КОМПОНЕНТА ГОТОВНОСТІ ДО ПРОТИДІЇ ЕКОЛОГІЧНИМ ТА ЕПІДЕМІЧНИМ ЗАГРОЗАМ ЗДОРОВ'Ю ЛЮДИНИ

MODEL OF EMPIRICAL RESEARCH OF THE COGNITIVE COMPONENT OF READINESS TO RESISTANCE ENVIRONMENTAL AND EPIDEMIC THREATS TO HUMAN HEALTH

У статті здійснено аналіз сучасних досліджень із соціальної та когнітивної психології щодо формування стійкої просоціальної поведінки в екологічному контексті з орієнтацією на середовище та збереження власного здоров'я. Визначено переваги когнітивіського підходу задля розв'язання практичних завдань з розвитку спроможності особистості зберігати здоров'я та якість життя під тиском зовнішніх руйнівних факторів за допомогою пластичності когнітивних функцій, розумової продуктивності та спритності в прийнятті рішень, когнітивної стійкості та узгодженості власних когніцій у ситуаціях афективного навантаження. Встановлено, що в сучасних психологічних дослідженнях здебільшого представлено дихотомічне ставлення людини до подій у контексті екології та біологічної безпеки, яке коливається від упередженого оптимізму та трепету до страху й безпорадності. Побудовано модель дослідження когнітивної стійкості як компонента готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам здоров'ю людини, яка включає: загальну життєву компетентність щодо опанування стресу повсякденного життя – почуття когерентності, адаптивність до зовнішніх змін та соціального оточення, покращення соціально-нормативного функціонування особистості, що проявляється у світоглядній пластичності, світоглядній принциповості стосовно базових переконань, а також схильність до прояву світоглядного ідеалізму та низький показник негативних і дисфункціональних когніцій щодо травматичних подій. Передбачається, що саме когерентне неупереджене сприйняття реальності, пластичність та упорядкованість особистісних переконань щодо себе і світу, динамічність процесів реформатування світоглядних ідей і принципів може сприяти когнітивній гнучкості, спритності та стійкості в прийнятті життєво важливих рішень, схильності до просоціальних дій на користь природи та оточення й підсилувати інтелектуальну мотивацію в емоційно насичених ситуаціях.

Ключові слова: екологічні та епідемічні загрози, здоров'я, почуття когерентності,

світогляд особистості, когнітивна стійкість, когнітивні механізми, інтелектуальна мотивація.

The article analyzes modern research in social and cognitive psychology on the formation of sustainable prosocial behavior in an ecological context with an orientation towards the environment and preservation of one's own health. The advantages of the cognitive approach for solving practical problems of developing the individual's ability to maintain health and quality of life under the pressure of external destructive factors are determined due to the plasticity of cognitive functions, mental productivity and agility in decision-making, cognitive stability and consistency of one's own cognitions in situations of affective load. It is established that modern psychological research mostly presents a dichotomous attitude of a person to events in the context of ecology and biological safety, which ranges from biased optimism and awe to fear and helplessness. A model for studying cognitive resilience as a component of readiness to counter environmental and epidemic threats to human health has been constructed, which includes: general life competence in mastering the stress of everyday life – a sense of coherence, adaptability to external changes and the social environment, improvement of the socio-normative functioning of the individual, which is manifested in worldview plasticity, worldview principledness regarding basic beliefs, as well as a tendency to manifest worldview idealism and a low rate of negative and dysfunctional cognitions regarding traumatic events. It is assumed that it is the coherent unbiased perception of reality, the plasticity and orderliness of personal beliefs about oneself and the world, the dynamism of the processes of reformatting worldview ideas and principles that can contribute to cognitive flexibility, agility and stability in making vital decisions, a tendency to prosocial actions for the benefit of nature and others, and enhance intellectual motivation in emotionally charged situations.

Key words: ecological and epidemic threats, health, sense of coherence, personal worldview, cognitive stability, cognitive mechanisms, intellectual motivation.

УДК 159.9:616-036.21:504.75
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.76.39>
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Ларіна Т.О.

к.психол.н., старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу соціальної психології особистості
Інститут соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України

Вступ. У сучасних психологічних дослідженнях усе більше уваги приділяється вивченню особливостей ставлення людини до навколишнього середовища, визначенню дієвих механізмів захисту від біологічних небезпек та важливості ролі особистісних ресурсів щодо готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам. Активна включеність людини в глобалізаційні та цивілізаційні процеси, з одного боку, розширює поле можливостей щодо

впливу на екосистему та на власну біологічну безпеку, а з іншого – вимагає динамічної адаптації пізнавальної структури особистості, стійкості когнітивно-емоційних реакцій на руйнівні події та швидкого включення в розв'язання нестандартних, екстрених ситуацій.

Вразливість України до кліматичних зрушень, викликаних аномальними погодними умовами, екстремальною посухою, зливами, значними тем-

пературними коливаннями, неодноразово підкреслювалася в програмах сталого розвитку. Також тиск на природні ресурси та загроза продовольчої безпеки набуває все більш масштабних наслідків під час повномасштабної війни проти України. Під прямою загрозою опинилися не тільки сільське господарство, водні ресурси, біорізноманіття, а й здоров'я населення. Однак фахівці наголошують, хоча збройна агресія Росії спричинила значні екологічні збитки, що погіршують ситуацію, але це водночас стимулює до нових пошуків рішень. А участь кожного громадянина у відновленні зруйнованих екосистем, збереженні природних багатств, скороченні викидів вуглекислого газу та адаптації до нових кліматичних умов, є вкрай важливою [1]. Аналізуючи сучасний міжнародний досвід та національні програми з екологічної освіти, А.В. Кузьміна (2024) підкреслює, що натеper існує необхідність комплексного підходу до формування стійких компетенцій молодого покоління в боротьбі з наслідками зміни клімату, глибшого розуміння екологічних проблем, розуміння взаємозв'язку природних процесів та людської діяльності, відповідальності за довкілля, розвитку критичного, проблемного та глобального мислення [6].

Нині, з огляду на наслідки пандемії COVID-19 та російської воєнної агресії, відбувається спрямована орієнтація системи охорони громадського здоров'я на здорову людину на засадах класичних методологічних гігієнічних принципів, методів гігієнічної діагностики та гігієнічного мислення. Такий комплексний підхід має на меті забезпечення сучасного суспільного запиту у сфері національної безпеки щодо безпечного середовища життєдіяльності людини, протидії надзвичайним ситуаціям у сфері громадського здоров'я, забезпеченні санітарно-епідемічного благополуччя населення [3].

Існують різні погляди щодо вивчення стійкості людини перед життєвими обставинами та її спроможності зберігати здоров'я та якість життя під тиском зовнішніх руйнівних факторів. Досить широкий пласт досліджень охоплює концепції патогенезу, вивчення механізмів виникнення та розвитку хвороб і травм. Сюди можна віднести класичну теорію стресу Г. Сельє, концепцію посттравматичного стресу й модель переживання втрати та горювання Елізабет Кюблер-Росс [22; 19]. Окремий пласт досліджень присвячено вивченню психологічних детермінант збереження фізичного та соматичного здоров'я, серед них – концепція посттравматичного зростання Річарда Тедескі та Лоуренса Калхуна, психологічного благополуччя К. Ріфф, життєстійкості особистості та теорія здоров'я і салютогенезу Аарона Антоновського [28; 26; 23; 16; 17].

Отже, в дослідженнях готовності особистості протидіяти екологічним та епідемічним загрозам залишається актуальним питання щодо ресурсності механізмів психологічного захисту, витіснення, дистанціювання та втечі на протидію пластичності когнітивних функцій, розумової про-

дуктивності та спритності в прийнятті рішень, когнітивної стійкості й узгодженості власних когніцій у ситуаціях афективного навантаження. Таким чином, завданням нашого дослідження є побудова моделі емпіричного вивчення когнітивного компонента готовності особистості чинити опір екологічним та епідемічним загрозам.

Мета статті – конструювання емпіричної моделі дослідження когнітивного компонента готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам здоров'ю людини.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення концептуальних підходів сучасних досліджень із соціальної та когнітивної психології в екологічному контексті з орієнтацією на середовище та збереження власного здоров'я.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивний компонент психологічної готовності є тим конструктором особистості, що забезпечує, з одного боку, повсякденне пізнання, усвідомлення життєвого досвіду та пояснення довкілля, а з іншого – моделювання, прогнозування і трансформацію та зберігання нової інформації з навколишнього світу для вироблення рішень.

З розвитком інформаційного та цифрового світу і моделей штучного інтелекту інтерес до психології пізнання, залежності поведінки людини від наявних у неї пізнавальних схем, когнітивних карт, стереотипів мислення та переконань набуває нових обертів. Отже, з огляду когнітивистського підходу пізнання є присутнім в усіх діяльностях, що виконує людина, і, як підкреслює засновник когнітивної психології Ульрік Найсер, кожне психічне явище є когнітивним явищем [25].

Когнітивистський підхід розглядає пізнання як основу свідомості людини, а в контексті протидії екологічним загрозам та біологічним небезпекам розвиток готовності можна вбачати у такий специфічній метакомпетентності, як рефлексивні вміння та навички. Рефлексивні вміння забезпечують особистості готовність до саморозвитку, самовдосконалення, саморегуляції своїх дій. У структуру рефлексивних умінь входить: усвідомлене засвоєння знань; особистісне осмислення інформації, що вивчається; уміння адекватно оцінювати результати діяльності; здатність до самовдосконалення і самозмінювання [10, с. 315]. Розвиток рефлексивної компетентності забезпечує актуалізацію й адекватне розгортання процесів рефлексії з метою подолання стереотипів мислення і створення нового, креативного вмісту свідомості, нових способів дій у нестандартних ситуаціях і адекватної оцінки якості результатів [10, с. 142]. Отже, рефлексивні вміння та навички мають стати в центрі уваги екологічного виховання, особистого переконання щодо екологічно розумної поведінки стосовно природи. На думку фахівців, важливим є «розвиток «екологічної компетентності» особистості, здатності приймати рішення та діяти так, щоб якомога менше завдавати шкоди довкіллю; проявляти екологічну культуру особистості

в довкіллі» [15, с. 375]. На користь розвитку гнучкості та спритності мислення у формуванні стійкої життєздатної особистісної готовності до протидії екологічним загрозам є «маятнікова» природа усвідомлення екологічних ризиків, яка має динаміку підйомів і спадів [8].

За результатами останніх досліджень із соціальної психології, з екологічного погляду корисним є вивчення різноманітних питань, наприклад, емоцій, епізодичної пам'яті, уяви, свідомості, установок, соціальної сфери та ін. Було виявлено, що люди не просто схильні очікувати хорошого в майбутньому (упередження оптимізму), але й здатні відкидати ймовірність негативних подій, навіть якщо усвідомлюють їх високу поширеність, тобто «це не станеться зі мною» [24; 7].

У формуванні стійкої просоціальної поведінки в екологічному контексті з орієнтацією на середовище науковці останнім часом усе більш вагоме значення відводять позитивним моральним емоціям, як-от трепет і благоговіння. Проведений трирівневий метааналіз розуміння взаємозв'язку між благоговінням та просоціальною поведінкою показує стійку позитивну кореляцію між трепетом і волонтерством [20]. Також усе більше дослідників наголошують на важливості орієнтації на соціальні цінності та моральні емоції в мотивації спільних дій щодо екології [18].

Важливість вивчення просоціальних емоцій зумовлена глобальними соціальними потрясіннями, як-от пандемія COVID-19 та війна, коли людина не може не замислюватися про світоглядні та екзистенційні виміри свого існування, про власне здоров'я, відчуття безпеки та власної цінності. Вплив емоційних реакцій на перебіг подій стає все більш очевидним, отже, емоційний інтелект нині вчені розглядають як суспільне явище.

Першим, хто вивчав трепет (англ. «awe») як самостійну емоцію, вважається Дехер Келтнер. Дослідник охоплює такі прояви трепету або благоговіння, як неосяжність і потреба в акомодатії, що визначається як нездатність асимілювати досвід у поточні ментальні структури [21]. Представники сучасної когнітивної психології вважають, що трепет є емоційною реакцією на неосяжні подразники, які виходять за межі нашої схеми сприйняття, та сприяє епістемічній цікавості [27]. Епістемічну цікавість у парадигмі наукового пізнання розуміють як інтелектуальну мотивацію, потребу в інформації, як прагнення до знання, розуміння та пізнання, яке мотивує людину шукати нову інформацію, досліджувати світ і розширювати своє світосприйняття [13, с. 202]. Отже, неосяжність наслідків та можливої шкоди від кліматичних зрушень, тиску людства на природні ресурси, спалахи інфекційних хвороб унаслідок воєнних дій потребують насамперед розвитку пізнання та розуміння загроз здоров'ю людини, інтелектуальної мотивації для вироблення динамічних рішень і готовності діяти на користь природи та власного здоров'я. Таким чином, практичного значення набуває дослідження

предикторів формування «екологічної свідомості як усталеної й усвідомленої системи уявлень про стан природного довкілля, здатності до адекватного розуміння органічного зв'язку між людиною та природою і використання екологічних знань та переконань у всіх без винятку сферах практичної діяльності» [13, с. 189].

Позитивним утворенням свідомості, що забезпечує опанування життєвих викликів, є почуття когерентності, яке А. Антоновський визначає як стрижневу диспозицію життєвих орієнтацій, яка містить такий когнітивний компонент, як збагненість, або усвідомленість. Почуття когерентності дозволяє людині бути більш стійкою, краще опановувати стрес повсякденного життя та залишатися здоровим [16]. Досліджуючи почуття когерентності особистості як умову стійкості до викликів війни, К.Г. Пярдкін визначає когерентність як диспозиційну спрямованість свідомості на можливому способу впорядкованості, керованості й сенсовості подій життя, що зумовлюють асиміляцію досвіду, опанування ситуацій та життєву компетентність особистості. Відповідно, життєву компетентність дослідник визначає як системну властивість особистості, її здатність зберігати та оптимально відтворювати, успішно діяти, розв'язувати проблеми, ефективно реагувати на виклики життя. Серед чинників, що зумовлюють розвиток когнітивного компонента почуття когерентності, він виділяє постійність, послідовність і прогнозованість подій життєвого досвіду суб'єкта [9].

Тож почуття когерентності може виступати емпіричним показником готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам, як прояв життєвої компетентності, здатності до спрямованої свідомої поведінки щодо пошуку успішних способів упорядкування подій життя та розв'язання проблем унаслідок руйнівних подій. Для досягнення дослідницьких завдань ми будемо використовувати стандартизацію Т. Хомуленко, Ю. Гресь українського варіанту опитувальника почуття когерентності «Коротка версія шкали когерентності А. Антоновського» [14]. Загальний показник за шкалою когерентності дозволить нам визначити загальну міру її розвитку як глобальної життєвої орієнтації, яка визначає міру впевненості в тому, що внутрішнє і зовнішнє середовище є передбачуваним та існує висока ймовірність, що все відбуватиметься саме так, як передбачалося.

Ставлення людини до екологічних питань, до власної біологічної безпеки, її переконання та уявлення щодо навколишнього світу та власної ролі в ньому також становлять основу її світогляду. Досі існує дискусія щодо визначення поняття свідомості, тож з огляду на прикладні цілі нашого дослідження ми будемо спиратися на психологічний зміст і характеристики цього поняття. Отже, для емпіричного вивчення когнітивного компонента готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам ми вибрали опитувальник світоглядної пластичності К.М. Грузиної, котрий вивчає

ставлення людини до широкого кола світоглядних питань, наскрізною характеристикою яких є вірність власним переконанням, цінностям та уявленням (світоглядна ригідність) або готовність змінювати власні уявлення в разі отримання нового досвіду (світоглядна гнучкість) [2]. Як теоретичне підґрунтя для створення опитувальника науковчиня використовує визначення світогляду за О.І. Кузнецовим, а саме як систему загальних поглядів людини на реальний та ідеальний світи й закони їх функціонування, природу і суспільство, на власне місце людини в цьому світі, на ставлення людей до дійсності й себе, а також спричинені цими поглядами принципи пізнання, переконання, ідеали [5].

Опитувальник складається з 5 шкал, як-от: світоглядна пластичність; світоглядна критичність; світоглядний ідеалізм; світоглядний песимізм; світоглядна принциповість. **Перша шкала (світоглядної пластичності)** визначає власне інтенцію до прояву пластичності під час переосмислення життєвого досвіду і світоглядних орієнтирів, готовність швидко пристосовуватися до мінливих обставин навколишнього середовища; **друга шкала (світоглядної критичності)** дозволяє виявити здатність до раціонального і критичного переосмислення світоглядних переконань на основі нового життєвого досвіду за аналогією з поняттям «критичного мислення», визначає здатність до наукового мислення, формування обміркованих, усвідомлених світоглядних уявлень і поглядів шляхом перебудови власного способу мислення відповідно до принципів рефлексивності й обґрунтованості; **третьа шкала (світоглядного ідеалізму)** визначає орієнтованість особистості на цінності й ідеали в процесі життєдіяльності; **четверта шкала (світоглядного песимізму)** визначає своєрідний вектор спрямованості світогляду особистості – «зстригання» на негативному минулому досвіді чи не вірі в можливість отримання нового позитивного досвіду в майбутньому; **п'ята шкала (світоглядної принциповості)** дозволяє відокремити інтенцію особистості від проявів світоглядної пластичності (в особистості все ж є базові переконання й принципи, які не підлягають зміні) від простої відсутності усталеного сформованого світогляду. К.М. Грузинова підкреслює, що можливість до проявів пластичності на рівні світогляду, мислення, поведінки сприяє гармонізації стосунків з оточенням, кращій адаптивності до зовнішніх змін і покращує соціально-нормативне функціонування особистості. За результатами дослідження вчена робить висновок, що така здатність пов'язана з високим рівнем загального психологічного благополуччя. Важливу роль у кореляції світоглядної пластичності з благополуччям відіграють: власне пластичність світогляду, світоглядна принциповість стосовно базових переконань, а також схильність до прояву світоглядного ідеалізму. Найбільшим чином розвинена здатність пластичності світогляду забезпечує переживання

соціально-нормативного й емоційного аспектів благополуччя [2; 11].

Екологічні катаклізми та епідемічні небезпеки можна віднести до подій із травмивними наслідками, які не можна ані передбачити наперед, ані спрогнозувати шкоду для окремої людини та суспільства взагалі. Тому часто страх перед катастрофічними наслідками природних катаклізмів, людської діяльності та пандемій може викликати стан безпорадності. Почуття безпорадності асоціюють із сильним страхом, нездатністю впливати на оточення, управляти ситуацією, контролювати те, що відбувається під час травмивної події. У стані безпорадності людина втрачає здатність підтримувати уявлення про себе як про людську істоту, яка наділена вольовими якостями. Для визначення когнітивного аспекту ставлення до жаклих травмивних подій ми будемо використовувати опитувальник посттравматичних когніцій (Posttraumatic Cognitions Inventory, PCTI), створений Е.В. Фоа, А. Ехлєрс, Д.М. Кларк, Д.Ф. Толін, С.М. Орсілло у 1999 р. Опитувальник спрямовано на оцінювання трьох видів посттравматичних когніцій: негативних думок про себе; негативних думок про навколишній світ; самоїдства (самозвинувачення). Теоретичним підґрунтям опитувальника є розуміння того, що негативне ставлення людини до травматичної події зумовлює виникнення в неї симптомів ПТСР, а такі негативні оцінки про власну особистість і небезпечний світ призводять до постійного відчуття загрози, що формує ПТСР-симптоматику і посилює тривогу [4].

Спираючись на попередній аналіз проблем у вивченні ставлення людини до екологічних та епідемічних питань, можна зробити висновок, що дослідники здебільшого окреслюють дихотомічне ставлення до подій у контексті екології та біологічної безпеки, яке коливається від упередженого оптимізму і трепету до страху та безпорадності. Вважаємо, що саме когерентне неупереджене сприйняття реальності, пластичність і упорядкованість особистісних переконань щодо себе та світу, динамічність процесів переформатування світоглядних ідей та принципів може сприяти когнітивній гнучкості, спритності та стійкості в прийнятті життєво важливих рішень, схильності до просоціальних дій на користь природи й оточення і підсилювати інтелектуальну мотивацію в емоційно насичених ситуаціях (рис. 1).

Висновки. Таким чином, модель дослідження когнітивної стійкості як компонента готовності до протидії екологічним та епідемічним загрозам здоров'ю людини можна представити так: загальна життєва компетентність щодо опанування стресу повсякденного життя – почуття когерентності, адаптивність до зовнішніх змін та соціального оточення, покращення соціально-нормативного функціонування особистості, що проявляється у світоглядній пластичності, світоглядній принциповості стосовно базових переконань, а також схильність до прояву світоглядного ідеалізму та низький

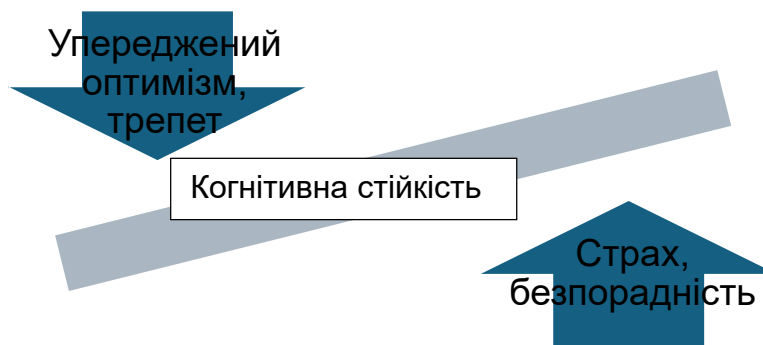

Рис. 1. Модель когнітивної стійкості до подій з неосяжними наслідками

показник негативних і дисфункціональних когніцій щодо травмивних подій. Передбачається, що саме когерентне неупереджене сприйняття реальності, пластичність і упорядкованість особистісних переконань щодо себе та світу, динамічність процесів переформатування світоглядних ідей та принципів може сприяти когнітивній гнучкості, спритності та стійкості в прийнятті життєво важливих рішень, схильності до просоціальних дій на користь природи й оточення і підсилювати інтелектуальну мотивацію в емоційно насичених ситуаціях. Перспективи подальших досліджень вбачається спрямувати на емпіричне вимірювання когнітивного потенціалу готовності учасників освітнього процесу до протидії екологічним та епідемічним загрозам здоров'ю та на створення рекомендацій щодо розвитку когнітивної стійкості особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Возниця Л.І. Екологічні виклики України в умовах війни та зміни клімату. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи* : збірник тез та доповідей І Міжнародного науково-практичного форуму (м. Полтава, 26 вересня 2024 р.) / за заг. ред. М.В. Гриньової. Полтава, 2024. С. 588–591.
2. Грузинова К.М. Опитувальник світоглядної пластичності особистості. *Габітус*. 2022. Вип. 42. С. 124–131. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/42-2022/21.pdf>
3. Роль та місце гігієнічний науки і практики у підготовці фахівців сфери громадського здоров'я / І.В. Гуцук та ін. *Актуальні питання громадського здоров'я та екологічної безпеки України* : зб. тез доповідей наук.-практ. конф. присвяченої ХХ марзєєвським читанням (м. Київ, 24–25 жовтня 2024 р.) ; відпов. за випуск Н.С. Полька. Київ, 2024. Вип.24. С. 18–19.
4. Злишков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях : навч. посіб. Київ : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
5. Кузнецов О.І. Світогляд особистості як психологічна проблема. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Психологічні науки*. 2019. № 1. С. 41–48.
6. Кузьміна А.В. Сучасні напрямки, шляхи і засоби вдосконалення процесу профільного навчання старшокласників стратегіям боротьби з наслідками зміни клімату. *Основні цілі стратегії сталого розвитку: проблеми та перспективи* : збірник тез та доповідей І Міжнародного науково-практичного форуму (м. Полтава, 26 вересня 2024 р.) ; за заг. ред. М.В. Гриньової. Полтава, 2024. С. 595–597.
7. Лютий Т. Песимізм : Філософський енциклопедичний словник ; В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін., Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С. 476–477.
8. Павлік Ю. Екологічний ризик як складна соціальна ситуація: динаміка конструювання проблеми. *Наукові студії соціальної та політичної психології*. 2019. № 25(1). С. 158–165.
9. Прядкін К.Г. Почуття когерентності особистості як умова стійкості до викликів війни. *Психологічні засади розвитку, психодіагностики та корекції особистості в системі безперервної освіти* : зб. тез доп. Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Київ, 9–10 грудня 2022 р. Київ, 2022. С. 188–191.
10. Психологічний словник / за ред. Н.А. Побірченко ; авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова. Київ, 2007. 325 с.
11. Грузинова К.М. Світогляд особистості як чинник її психологічного благополуччя : дис. ... д. філософ : 053. Київ, 2023. 278 с.
12. Терно С.О. Світ критичного мислення: образ та мімікрія. *Історія в сучасній школі*. 2012. № 7–8. С. 27–39.
13. Філософський енциклопедичний словник : довідкове видання / за наук. ред. Л.В. Озадовської, Н.П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
14. Хомуленко Т., Гресь Ю. Коротка версія шкали когерентності А. Антоновського. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2023. Вип. 68. С. 374–385.
15. Шеремет О.В. Формування екологічної компетентності під час занять в Малий Академії Наук – шлях до майбутньої професійної діяльності. *Проблеми екології та еволюції екосистем в умовах трансформованого середовища* : збірник матеріалів наукових праць ІІ Міжнародної наук.-практ. конф., м. Чернігів, 11–12 жовтня 2018 р. Чернігів, 2018. С. 374–379.
16. Antonovsky A. Health, stress, and coping. *New perspectives on mental and physical well-being*. 1979. P. 12–37.
17. Antonovsky A., Sagy S. Aaron Antonovsky (1923–1994): the personal, ideological, and

intellectual genesis of Salutogenesis. *The handbook of salutogenesis*. 2022. P. 19–27.

18. Bi Y., Deng S., He L., Song Y., & Gao S. Is over-taking immoral? – Taking and donating in resource dilemma with no damage threshold. *Basic and Applied Social Psychology*. 2024. Vol. 47, No 2. P. 71–86. DOI: <https://doi.org/10.1080/01973533.2024.2425924>.

19. Fodor K. E., Unterhitzberger J., Chou C. Y., Kartal D., Leistner S., Milosavljevic M., Alisic E. Is traumatic stress research global? A bibliometric analysis. *European Journal of Psychotraumatology*. 2014. Vol. 5, No 1. DOI: <https://doi.org/10.3402/ejpt.v5.23269>

20. Gao M., Qiu X., Zhu H. The Relationship Between Awe and Prosocial Behavior: A three-level meta-analysis. *Basic and Applied Social Psychology*. 2024. Vol. 47, No 3. P. 127–141. DOI: <https://doi.org/10.1080/01973533.2024.2433721>

21. Keltner D., Haidt J. Approaching awe, a moral, spiritual, and aesthetic emotion. *Cognition and Emotion*. 2003. Vol. 17, No 2. P. 297–314. DOI: <https://doi.org/10.1080/026999303002297>.

22. Kübler-Ross E. On death and dying. London: Simon & Schuster. 1969. 251 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203010495>.

23. Maddi S., Khoshaba D. Hardiness and mental health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63. No 2. P. 265–274.

24. Milshtein D., Henik A. I read, I imagine, I feel: Feasibility, imaginability and intensity of emotional experience as fundamental dimensions for norming scripts. *Basic and Applied Social Psychology*. 2020. Vol. 42. No 6. P. 432–459. DOI: <https://doi.org/10.1080/01973533.2020.1796670>.

25. Neisser U. Cognition and reality (Classic Edition). NY: Taylor & Francis. 2014. 327p. URL: https://antilogicalism.com/wp-content/uploads/2017/07/cognitive_psychology_classic_edition.pdf

26. Ryff C. D., Singer B. H. Know thyself and become what you are: a eudaimonic approach to psychological well-being. *Journal of Happiness Studies*. 2008. Vol. 9. P. 13–39. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9019-0>.

27. Sawada K., Nomura M. Awe increases stimulus-specific curiosity. *Journal of Cognitive Psychology*. 2024. Vol 36. No 6. P. 769–774. DOI: <https://doi.org/10.1080/00445911.2024.2356289>.

28. Tedeschi R. G., Calhoun L. G. Posttraumatic Growth: conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*. 2004. Vol 15. No 1. P. 1–18. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01.

Стаття надійшла у редакцію: 24.08.2025

Стаття прийнята: 09.09.2025

Опубліковано: 23.10.2025